

Лекция 6

§6. Теорема за съществуване и единственост

1. Метричното пространство $C[a, b]$. Нека $[a, b]$ е ограничен затворен интервал и да разгледаме съвкупността на непрекъснатите функции $f(x)$, определени в $[a, b]$, което пространство се означава със $C[a, b]$. Преди всичко $C[a, b]$ е линейно пространство, понеже всяка линейна комбинация на непрекъснати функции също е непрекъсната функция. Това пространство обаче не е крайномерно, тъй като могат да се намерят произволен брой линейно независими елементи, например степенните функции $1, x, x^2, \dots, x^n, \dots$. За всеки елемент на $f \in C[a, b]$ може да се въведе **норма**

$$\|f\| = \max_{a \leq x \leq b} |f(x)|,$$

която притежава следните свойства.

- 1) $\|f\| \geq 0$ и $\|f\| = 0$ единствено когато $f(x) \equiv 0$.
- 2) $\|\lambda f\| = |\lambda| \|f\|$, $\lambda \in \mathbb{R}$.
- 3) $\|f + g\| \leq \|f\| + \|g\|$ (**неравенство на триъгълника**).

Първото и второто свойство са практически очевидни. За доказателство на третото ще изходим от основното неравенство за модула

$$|f(x) + g(x)| \leq |f(x)| + |g(x)| \leq \|f\| + \|g\|,$$

откъдето получаваме

$$\|f + g\| = \max_{a \leq x \leq b} |f(x) + g(x)| \leq \|f\| + \|g\|.$$

Всяко линейно пространство, в което има определена функция норма с посочените по-горе три свойства се нарича **нормирано линейно пространство**.

С помощта на нормата се задава разстояние между две функции, както следва

$$(6.1) \quad \rho(f, g) = \|f + g\|,$$

а $\rho(f, g)$ се нарича метрика, породена от нормата. Метриката има следните свойства.

- 1) $\rho(f, g) \geq 0$ и $\rho(f, g) = 0$ единствено когато $f = g$.
- 2) $\rho(f, g) = \rho(g, f)$.
- 3) $\rho(f, g) \leq \rho(f, h) + \rho(h, g)$ (**неравенство на триъгълника**).

Тук първите две свойства също са практически очевидни. Третото е следствие от неравенството на триъгълника за нормата,

$$\rho(f, g) = \|f - g\| = \|(f - h) + (h - g)\| \leq \|f - h\| + \|h - g\| = \rho(f, h) + \rho(h, g).$$

Всяко множество, в което има определена функция метрика с посочените три свойства се нарича **метрично пространство**. Метричното пространство представлява удобно ниво на абстракция, където по естествен начин се определят базовите понятие **редица**. Редиците ще означаваме с $\{f_n\}_{n=1}^{\infty}$ или просто с $\{f_n\}$.

Определение 6.1. Нека X е метрично пространство с метрика ρ . Казва се, че редицата $\{f_n\}$ е сходяща и клони към границата f , когато $\lim_{n \rightarrow \infty} \rho(f_n, f) = 0$. В този случай пишем $\lim_{n \rightarrow \infty} f_n = f$.

Определението означава, че $\lim_{n \rightarrow \infty} f_n = f$ тогава и само тогава, когато за всяко $\varepsilon > 0$ съществува n_0 такава, че $\rho(f_n, f) < \varepsilon$, за всяко $n > n_0$. Основните свойства на редиците в метрични пространства са аналогични на тези за числовите редици. Аналогията се поражда от факта, че \mathbb{R} се явява метрично пространство, където

разстоянието между две числа x и y се задава от модула на тяхната разлика $\rho(x, y) = |x - y|$.

Определение 6.2. Нека X е метрично пространство с метрика ρ . Казва се, че редицата $\{f_n\}$ е фундаментална, когато $\lim_{n, m \rightarrow \infty} \rho(f_n, f_m) = 0$.

От определението следва, че редицата $\{f_n\}$ е фундаментална тогава и само тогава, когато за всяко $\varepsilon > 0$ съществува n_0 такава, че $\rho(f_n, f_m) < \varepsilon$, когато $n > n_0$ и $m > n_0$. Последното е удобно да бъде формулирано по следния начин. Редицата $\{f_n\}$ е фундаментална тогава и само тогава, когато за всяко $\varepsilon > 0$ съществува n_0 такава, че $\rho(f_{n+p}, f_n) < \varepsilon$, за всяко $n > n_0$ и за всяко $p \in \mathbf{N}$.

Както при числовите редици се проверява, че всяка фундаментална редица е сходяща. За да бъде вярно обратното, метричното пространство трябва да притежава някои допълнителни свойства. В такъв случай метричното пространство се нарича **пълно**. Примери за пълни метрични пространства са евклидовите пространства \mathbf{R}^n с метрика $\rho(\mathbf{x}, \mathbf{y}) = \sqrt{\langle \mathbf{x} - \mathbf{y}, \mathbf{x} - \mathbf{y} \rangle}$.

Определение 6.3. Казва се, че метричното пространство X е пълно, когато всяка фундаментална редица е сходяща.

От горното определение се получава критерият за сходимост на Коши.

Твърдение 6.1. Нека X е пълно метрично пространство с метрика ρ . Редицата $\{f_n\}$ е сходяща тогава и само тогава, когато за всяко $\varepsilon > 0$ може да се намери n_0 такава, че $\rho(f_{n+p}, f_n) < \varepsilon$, за всяко $n > n_0$ и всяко $p \in \mathbf{N}$. ■

Оказва се, че метричното пространство $C[a, b]$, снабдено с метриката (6.1), която се нарича **равномерна метрика**, е пълно метрично пространство.

Теорема 6.1. Метричното пространство $C[a, b]$ е пълно.

Доказателство. Нека $\{f_n\}$ е фундаментална редица от непрекъснати функции, определени в интервала $[a, b]$. Да изберем едно $\varepsilon > 0$. Тогава съществува n_0 такава, че

$$(6.2) \quad \rho(f_{n+p}, f_n) = \max_{a \leq x \leq b} |f_{n+p}(x) - f_n(x)| < \frac{\varepsilon}{3}, \text{ за } n > n_0 \text{ и } p \in \mathbf{N}.$$

Горното показва, че при всяко $x \in [a, b]$, числовата редица $\{f_n(x)\}$ към някаква граница, която ще означим с $f(x)$. За тази функция $f(x)$ ще покажем, че е непрекъснатата и освен това се явява граница на редицата $\{f_n\}$ по равномерната метрика. При всяко $x \in [a, b]$, от (6.2) следва, че

$$|f_{n+p}(x) - f_n(x)| < \frac{\varepsilon}{3}, \text{ за } n > n_0 \text{ и } p \in \mathbf{N},$$

откъдето след граничен преход по $p \rightarrow \infty$ получаваме

$$(6.3) \quad |f(x) - f_n(x)| \leq \frac{\varepsilon}{3}, \text{ за } n > n_0.$$

Да фиксираме някакво $n > n_0$ (например $n = n_0 + 1$). Функцията $f_n(x)$ е непрекъснатата и равномерно непрекъснатата в $[a, b]$, следователно може да се намери $\delta > 0$, за което

$$|f_n(x) - f_n(y)| < \frac{\varepsilon}{3},$$

когато $|x - y| < \delta$, $x, y \in [a, b]$. Тогава

$$|f(x) - f(y)| = |f(x) - f_n(x) + f_n(x) - f_n(y) + f_n(y) - f(y)|,$$

следователно, ако $|x - y| < \delta$, $x, y \in [a, b]$, то

$$|f(x) - f(y)| < \frac{\varepsilon}{3} + \frac{\varepsilon}{3} + \frac{\varepsilon}{3} = \varepsilon,$$

което показва направо равномерната непрекъснатост на граничната функция $f(x)$. Сега от неравенството (6.3) показва, че

$$\max_{a \leq x \leq b} |f(x) - f_n(x)| \leq \frac{\varepsilon}{3}, \text{ за } n > n_0,$$

следователно за всяко $\varepsilon > 0$ успяхме да намерим n_0 такава, че $\rho(f_n, f) < \varepsilon$, когато $n > n_0$. Последното по определение означава, че $\lim_{n \rightarrow \infty} f_n(x) = f(x)$ в смисъла на равномерната метрика. ■

Сходимостта на функции в $C[a, b]$ се нарича **равномерна сходимост**.

Аналогично на вече известни случаи се определя δ -околност на дадена точка, $B(\delta, f) = \{g \in X : \rho(f, g) < \delta\}$, както понятията отворено и затворено множество, при което може да се докаже, че едно множество $F \subset X$ е затворено тогава и само тогава, когато съдържа границите на всичките свои сходящи редици. По този начин е вярно

Твърдение 6.2. Нека X е пълно метрично пространство с метрика ρ , а $F \subset X$ е негово затворено подмножество. Тогава F представлява също пълно метрично пространство с метрика ρ . ■

Пълнотата на метричното пространство $C[a, b]$ има особена роля при доказване на основната теорема за съществуване и единственост за решенията на началната задача за уравнение от първи ред.

2. Теорема за свиващото изображение. Тук ще разглеждаме пълно метрично пространство X с метрика ρ и изображение $\Phi : X \rightarrow X$, което е определено за всеки елемент от X и приема стойности в X . Едно такова изображение се нарича **свиващо**, когато $\rho(\Phi(f), \Phi(g)) \leq k\rho(f, g)$, за някоя константа k , за която $0 \leq k < 1$. Ако за някое $\xi \in X$ е изпълнено $\Phi(\xi) = \xi$, то ξ се нарича **неподвижна точка** на изображението.

Теорема 6.2. Нека X е пълно метрично пространство с метрика ρ , а $\Phi : X \rightarrow X$ е свиващо изображение. Тогава Φ има при това единствена неподвижна точка ξ . Тази неподвижна точка се получава като граница на последователните приближения $f_1 = \Phi(f_0)$, $f_2 = \Phi(f_1)$, $f_3 = \Phi(f_2)$, ..., $f_{n+1} = \Phi(f_n)$, ..., при произволно начално $f_0 \in X$.

Доказателство. Да изберем някакво $f_0 \in X$ и да разгледаме редицата от последователни приближения $f_{n+1} = \Phi(f_n)$, $n = 0, 1, 2, \dots$. Ще докажем, че тя е фундаментална. За разстоянието $\rho(f_{n+1}, f_n)$ имаме оценката

$$\rho(f_{n+1}, f_n) = \rho(\Phi(f_n), \Phi(f_{n-1})) \leq k\rho(f_n, f_{n-1}), \quad n = 1, 2, 3, \dots$$

Прилагайки последователно горното неравенство намираме

$$\rho(f_{n+1}, f_n) \leq k\rho(f_n, f_{n-1}),$$

$$\rho(f_n, f_{n-1}) \leq k\rho(f_{n-1}, f_{n-2}),$$

...

$$\rho(f_2, f_1) \leq k\rho(f_1, f_0),$$

откъдето след почленно умножаване и съкращаване на равните множители получаваме

$$(6.4) \quad \rho(f_{n+1}, f_n) \leq k^n \rho(f_1, f_0), \quad n = 0, 1, 2, \dots$$

Ако някой от множителите, подлежащи на съкращаване $\rho(f_{n+1}, f_n) = 0$, то $f_{n+1} = f_n$, следователно f_n се явява неподвижна точка.

Сега неравенството на триъгълника ни дава

$$\rho(f_{n+p}, f_n) \leq \rho(f_{n+p}, f_{n+p-1}) + \rho(f_{n+p-1}, f_{n+p-2}) + \dots + \rho(f_{n+1}, f_n),$$

$$\rho(f_{n+p}, f_n) \leq \kappa^{n+p-1} \rho(f_1, f_0) + \kappa^{n+p-2} \rho(f_1, f_0) + \dots + \kappa^n \rho(f_1, f_0),$$

$$\rho(f_{n+p}, f_n) \leq \kappa^n \rho(f_1, f_0) [\kappa^{p-1} + \kappa^{p-2} + \dots + 1] = \kappa^n \rho(f_1, f_0) \frac{1 - \kappa^p}{1 - \kappa},$$

$$(6.5) \quad \rho(f_{n+p}, f_n) \leq \kappa^n \frac{\rho(f_1, f_0)}{1 - \kappa}, \quad p \in \mathbf{N}.$$

Дясната страна на (6.5) клони към нула, когато $n \rightarrow \infty$, следователно за всяко $\varepsilon > 0$ може да се намери n_0 такова, че $\rho(f_{n+p}, f_n) < \varepsilon$, когато $n > n_0$ и $p \in \mathbf{N}$. Последното означава, че редицата $\{f_n\}$ е фундаментална и следователно сходяща, понеже метричното пространство X се предполага пълно. Нека $f = \lim_{n \rightarrow \infty} f_n$. Тогава като направим граничен преход в равенството $f_{n+1} = \Phi(f_n)$ получаваме $f = \Phi(f)$, което означава, че f е неподвижна точка за изображението.

Нека f и g са неподвижни точки за Φ . Тогава

$$\rho(f, g) = \rho(\Phi(f), \Phi(g)) \leq \kappa \rho(f, g),$$

$$(1 - \kappa) \rho(f, g) \leq 0,$$

което е възможно само когато $\rho(f, g) = 0$. Последното разсъждение показва, че Φ може да има само една неподвижна точка. ■

Когато за дадено изображение Φ съществува множество X такова, че Φ е определен за всеки елемент на X и $\Phi: X \rightarrow X$ се казва, че X е **инвариантно множество** за оператора Φ . Неподвижните точки са минимални инвариантни множества. Теорема 6.2 показва, че за да намерим неподвижна точка за даден оператор е необходимо да притежава някакво инвариантно множество и да удовлетворява определени допълнителни свойства. Теорията на неподвижните точки на абстрактни оператори е самостоятелен клон в съвременната математика са най-разнообразни приложения.

Теорема 6.2 в много случаи оправдава метода на последователните приближения за търсене на решения на някакво уравнение. Този метод е особено удобен за компютърна реализация, понеже операторът за присвояване в програмирането всъщност реализира поредните итерации на метода.

3. Теорема за съществуване и единственост на началната задача. В този раздел ще установим един важен резултат, който касае решенията на началната задача

$$(6.6) \quad \begin{cases} y' = f(x, y) \\ y(x_0) = y_0 \end{cases}$$

където функцията $f(x, y)$ както и нейната частна производна $f'_y(x, y)$ се предполагат непрекъснати в околност на точката (x_0, y_0) . Под решение на началната задача (6.6) се разбира непрекъснатата диференцируема функция $y(x)$, определена в някаква достатъчно малка околност $(x_0 - \delta, x_0 + \delta)$, $\delta > 0$, която удовлетворява уравнението,

$$y'(x) = f(x, y(x)), \quad x \in (x_0 - \delta, x_0 + \delta),$$

и началното условие, $y(x_0) = y_0$. Твърдението за съществуване има локален характер, понеже не се прави уточнение за размера на околността $(x_0 - \delta, x_0 + \delta)$.

Като интегрираме уравнението $y'(t) = f(t, y(t))$ в граници от x_0 до x и приложим формулата на Нютон-Лайбниц с отчитане на началното условие $y(x_0) = y_0$, получаваме интегралното уравнение

$$(6.7) \quad y(x) = y_0 + \int_{x_0}^x f(t, y(t)) dt.$$

Под решение на интегралното уравнение (6.7) се разбира непрекъснатата функция $y(x)$, която удовлетворява уравнението в някаква околност на точката x_0 . Всяко решение на началната задача (6.6) е решение на интегралното уравнение (6.7) и обратно, ако функцията $y(x)$ е решение на (6.7), следвайки правилото за диференциране на интеграла като функция на горната си граница получаваме, че $y(x)$ е решение на диференциалното уравнение $y' = f(x, y)$, при което $y(x_0) = y_0$. По-нататък ще търсим решение на интегралното уравнение (6.7).

От направените предположения следва съществуването на затворен правоъгълник

$$\Pi = \{(x, y) : x_0 - a \leq x \leq x_0 + a, y_0 - b \leq y \leq y_0 + b\}, \quad a > 0, \quad b > 0,$$

в който функциите $f(x, y)$ и $f'_y(x, y)$ са непрекъснати. От свойствата на непрекъснати функции, определени в ограничени и затворени (компактни) множества следва, че съществуват константи $M > 0$ и $K > 0$, за които

$$|f(x, y)| \leq M \quad \text{и} \quad |f'_y(x, y)| \leq K, \quad \text{за всяко } (x, y) \in \Pi.$$

Нека $(x, y_1) \in \Pi$ и $(x, y_2) \in \Pi$. Тогава от формулата за крайните нараствания имаме

$$f(x, y_1) - f(x, y_2) = f'_y(x, \eta)(y_1 - y_2),$$

където η е точка между y_1 и y_2 , следователно е изпълнено неравенството

$$(6.8) \quad |f(x, y_1) - f(x, y_2)| \leq K|y_1 - y_2|.$$

Нека X е множеството от непрекъснати функции, определено по следния начин

$$X = \{y \in C[x_0 - \delta, x_0 + \delta] : |y(x) - y_0| \leq M|x - x_0|\},$$

където

$$(6.9) \quad \delta = \min\left(a, \frac{b}{M}, \frac{1}{2K}\right).$$

Условието $\delta \leq a$ осигурява, че интервала $[x_0 - \delta, x_0 + \delta]$ се съдържа в $[x_0 - a, x_0 + a]$. Условието $\delta \leq \frac{b}{M}$ осигурява, че стойностите на функциите от конуса X не напускат интервала $[y_0 - b, y_0 + b]$, понеже $|y(x) - y_0| \leq M|x - x_0| \leq M\delta \leq b$. Условието $\delta \leq \frac{1}{2K}$ е свързано по-нататък с изискването операторът определен от (6.10) да бъде свиващ.

Непосредствено се проверява, че X е затворено подмножество на $C[x_0 - \delta, x_0 + \delta]$, следователно, съгласно твърдение 6.2, X е пълно метрично пространство с равномерната метрика. Всичките елементи на X изпълняват началното условие $y(x_0) = y_0$. Да разгледаме оператора

$$(6.10) \quad \Phi(y) = y_0 + \int_{x_0}^x f(t, y(t)) dt,$$

породен от дясната страна на уравнението (6.7). Очевидно решението което търсим се явява **неподвижна точка** за Φ . Ще докажем, че при направените предположения, Φ се явява свиващ оператор, определен за всяка функция $y \in X$ и приемащ стойности отново в X . Имаме

$$|\Phi(y)(x) - y_0| \leq \left| \int_{x_0}^x f(t, y(t)) dt \right| \leq M|x - x_0|, \quad x \in [x_0 - \delta, x_0 + \delta],$$

което показва, че образът на всяка функция от $y \in X$ се съдържа в X , $\Phi : X \rightarrow X$. От друга страна

$$\Phi(y_1) - \Phi(y_2) = \int_{x_0}^x [f(t, y_1(t)) - f(t, y_2(t))] dt,$$

откъдето съгласно (6.8) получаваме

$$|\Phi(y_1) - \Phi(y_2)| \leq \left| \int_{x_0}^x K|y_1(t) - y_2(t)| dt \right| \leq \left| \int_{x_0}^x K\rho(y_1, y_2) dt \right| = [K|x - x_0|]\rho(y_1, y_2),$$

което съгласно (6.9) води до неравенството

$$(6.11) \quad |\Phi(y_1) - \Phi(y_2)| \leq \frac{1}{2}\rho(y_1, y_2), \quad x \in [x_0 - \delta, x_0 + \delta].$$

От последното получаваме

$$\rho(\Phi(y_1), \Phi(y_2)) = \max_{x_0 - \delta \leq x \leq x_0 + \delta} |\Phi(y_1) - \Phi(y_2)| \leq \frac{1}{2}\rho(y_1, y_2),$$

което показва, че операторът $\Phi : X \rightarrow X$ е свиващ.

Сега от теорема 6.2 следва, че Φ има при това единствена неподвижна точка $y \in X$. Тази неподвижна точка представлява непрекъснатата функция в интервала $[x_0 - \delta, x_0 + \delta]$, която удовлетворява интегралното уравнение (6.7), следователно се явява решение на началната задача (6.6).

Съществуването на решение на началната задача е локално свойство. В този смисъл единствеността означава, че всеки две решения съвпадат в някаква околност на точката x_0 .

Определение 6.4. Казва се, че решението $y(x)$ на началната задача (6.6) е единствено, когато всяко друго решение съвпада с $y(x)$ в някаква (достатъчно малка) околност на началната точка x_0 .

Изложената по-горе схема, чрез която доказахме съществуването на решение показва, че всяко решение на началната задача (6.6), определено в интервала $(x_0 - \delta', x_0 + \delta')$, е неподвижна точка за оператора $\Phi : X \rightarrow X$, при допълнителното условие $\delta \leq \delta'$, което не ограничава общността на разсъжденията, следователно намереното решение е единствено по смисъла на определение 6.3. Друго директно доказателство на единствеността се получава по следния начин. Нека y_1 и y_2 са две решения на (6.6), определени в интервала $[x_0 - \delta', x_0 + \delta']$, където $0 < \delta' \leq \delta$. Тогава както при неравенството (6.11) намираме

$$|y_1(x) - y_2(x)| \leq \left| \int_{x_0}^x K|y_1(t) - y_2(t)| dt \right| \leq \frac{1}{2} \max_{x_0 - \delta' \leq x \leq x_0 + \delta'} |y_1(x) - y_2(x)|, \quad x \in [x_0 - \delta', x_0 + \delta'],$$

което води до неравенството

$$\max_{x_0 - \delta' \leq x \leq x_0 + \delta'} |y_1(x) - y_2(x)| \leq \frac{1}{2} \max_{x_0 - \delta' \leq x \leq x_0 + \delta'} |y_1(x) - y_2(x)|.$$

$$(6.14) \begin{cases} y_1(x_0) = y_0^1 \\ y_2(x_0) = y_0^2 \\ \dots\dots\dots \\ y_n(x_0) = y_0^n \end{cases}$$

се получава начална задача. Под решение на началната задача (6.13)-(6.14) се разбира система от непрекъснати функции $y_1(x)$, $y_2(x)$, ..., $y_n(x)$, които удовлетворяват уравненията (6.13) в някаква околност на точката x_0 и удовлетворяват началните условия (6.14). Тук е валидна теорема за съществуване и единственост, която има аналогичен характер с теорема 6.3.

Теорема 6.4. Нека функциите $f_k(x, y_1, y_2, \dots, y_n)$, $k = 1, 2, \dots, n$, както и всичките частни производни

$$\frac{\partial f_k(x, y_1, y_2, \dots, y_n)}{\partial y_j}, \quad k = 1, 2, \dots, n, \quad j = 1, 2, \dots, n,$$

са непрекъснати в околност на точката $(x_0, y_0^1, y_0^2, \dots, y_0^n)$. Тогава началната задача (6.13)-(6.14) има при това единствено решение, определено в някаква достатъчно малка околност на началната точка x_0 . ■